

**POLSKA NA TLE EUROPY – KONTYNUACJE I ZMIANY.
RELACJA Z KONFERENCJI POŚWIĘCONEJ WYNIKOM
EUROPEJSKIEGO SONDAŻU SPOŁECZNEGO,
WARSZAWA, 9 MARCA 2016 R.**

KATARZYNA ANDREJUK

Instytut Filozofii i Socjologii PAN

Dnia 9 marca 2016 r. w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN odbyła się międzynarodowa konferencja pt. *Polska na tle Europy: kontynuacje i zmiany*. Uczestniczyło w niej ponad 140 osób (prelegentów oraz słuchaczy) z kraju i z zagranicy. Wydarzenie było poświęcone wynikom najnowszej, siódmej edycji Europejskiego Sondażu Społecznego, który przeprowadzono w 22 europejskich krajach w latach 2014–2015. W chwili prezentacji wstępnych wyników dostępne były dane na temat piętnastu krajów: Austrii, Belgii, Czech, Szwajcarii, Danii, Estonii, Finlandii, Francji, Niemiec, Irlandii, Holandii, Norwegii, Słowenii, Szwecji oraz Polski. Konferencja była dwujęzyczna, referaty prezentowano w językach polskim i angielskim, dla wszystkich słuchaczy dostępne było tłumaczenie symultaniczne, obejmujące również dyskusję po poszczególnych wystąpieniach. Konferencje poświęcone wynikom kolejnych rund ESS stały się już tradycją. Odbywają się od 2004 r. w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN (koordynatorem badania w Polsce jest od 2002 r. prof. Paweł Sztabiński z IFiS PAN), są organizowane każdorazowo po udostępnieniu materiału empirycznego z kolejnej edycji Sondażu, czyli co dwa lata.

Konferencję otworzył wicedyrektor Instytutu Filozofii i Socjologii PAN prof. Danilo Facca. Pierwszy referat *Wybór małżonka a stratyfikacja społeczna 2002–2014* ogłoszony został przez prof. Henryka Domańskiego, dr. Artura Pokropka oraz dr. Dariusza Przybysza z Zespołu Badań Struktury Społecznej IFiS PAN. Poświęcony był zagadnieniu homogamii małżeńskiej w kontekście wykształcenia oraz pozycji zawodowej partnerów. Przedstawione przez prelegentów wyniki

pokazały, że stopień otwartości społeczeństw Europy Zachodniej oraz Skandynawii jest pod tym względem nieco wyższy niż krajów postkomunistycznych i śródziemnomorskich. Ponadto kategorie społeczne znajdujące się na samej górze i na samym dole drabiny stratyfikacyjnej okazały się bardziej zamknięte niż kategorie społeczne mieszczące się w środku, a kryterium wykształcenia było silniej powiązane z wyborem współmałżonka niż kryterium pozycji zawodowej. Prezentacja odnosiła się też do zagadnień metodologicznych związanych z analizami wzorów zawierania małżeństw, takimi jak pomiar siły homogamii przy kontroli różnic w poziomie wykształcenia i strukturze zawodowej kobiet i mężczyzn czy ograniczenie porównywalności wskaźników pozycji społecznej w różnych krajach.

Następne wystąpienie autorstwa prof. Antoniny Ostrowskiej oraz Teresy Żmijewskiej-Jędrzejczyk dotyczyło zjawiska bezsenności w krajach europejskich. Badaczki powołały się na dane Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), wskazujące, że około 30% populacji jest dotknięte zaburzeniami snu. Analiza danych ESS pokazała, że w krajach bardziej dostatnich (Norwegia, Irlandia) ludzie rzadziej uskarżają się na bezsenność, przy czym u podłoża owej bezsenności leżą głównie przyczyny zdrowotne (podatność na depresję), poczucie zmęczenia czy samotności. W żadnym badanym kraju dla przezwyciężenia problemu bezsenności nie okazało się znaczące posiadanie wsparcia społecznego, które potencjalnie powinno ułatwiać przezwyciężenie stresogennych sytuacji. Z kolei prezentacja prof. Andrzeja Rycharda (z powodów organizacyjnych przełożona na późniejszą godzinę) dotyczyła kwestii legitymizacji władzy i zaufania w Polsce oraz dynamiki przemian zaufania społecznego w kontekście wyników kolejnych edycji ESS. Prelegent zwrócił uwagę na szczególnie „wyspowy” charakter zaufania w Polsce – mimo że na poziomie uogólnionym (zaufanie do ludzi) jest ono niskie, to jego obecność zaznacza się wyraźniej w konkretnych grupach, np. sąsiedzkich. Podniesiono też kwestię specyficznego sposobu prowadzenia polityki w Polsce po 1989 r. („model obietnicy transformacyjnej”) jako swobodnego zamiennika zaufania społecznego. W dyskusji, która nastąpiła po referacie, słuchacze zwrócili uwagę, że obniżenie wskaźników zaufania społecznego w Polsce nastąpiło po katastrofie smoleńskiej i zaognieniu debaty publicznej, które nadeszło po tym wydarzeniu.

Oddzielną sesję konferencji poświęcono tematyce migracji. Było to związane z tematyką siódmej rundy ESS, w której specjalny blok pytań koncentrował się na zagadnieniach postrzegania migrantów, wielokulturowości oraz mobilności międzykrajowej. Pytania w najnowszej wersji kwestionariusza stanowiły powtórzenie bloku tematycznego pierwszej edycji ESS z 2002 roku. Referatem wprowadzającym do tematyki migracyjnej była prezentacja prof. Eldada Davidova (Uniwersytet w Zurychu) pt. *Moduł imigracyjny w siódmej edycji Europejskiego*

Sondażu Społecznego. Możliwości badawcze. Prezentacja stanowiła omówienie zbioru pytań dotyczących migracji w najnowszej edycji ESS. Pytania obejmowały szereg zagadnień: sprzeciwu i akceptacji wobec różnych grup imigranckich (6), kryteriów, którymi powinien kierować się kraj, przyjmując imigrantów (6), postawy wobec polityki integracyjnej (3), dystansu społecznego (2), poczucia zagrożenia w sferze ekonomicznej, symbolicznej oraz bezpieczeństwa publicznego (6), częstotliwości i jakości kontaktów z imigrantami (1), postrzeganej wielkości grup imigranckich (1). Profesor Davidov zwrócił też uwagę na nowe elementy kwestionariusza, dodane w edycji z 2014 r. w związku z ich częstą obecnością w debacie publicznej: przede wszystkim pytanie o akceptację lub sprzeciw wobec mniejszości: muzułmanów, osób czarnoskórych, Romów i Żydów, a także pytania badające rasizm z rozumieniu biologicznym bądź kulturowym („Czy uważa P., że niektóre kultury są znacznie lepsze niż inne, czy też, że wszystkie kultury są równe?”, „Czy uważa P., że ludzie niektórych ras lub grup etnicznych rodzą się bardziej pracowici / inteligentni niż inni?”). Do części kwestionariusza poświęconej postrzeganiu migrantów dodano również eksperyment polegający na tym, że wybrani losowo respondenci odpowiadali na jedno z czterech pytań o akceptację migrantów z różnymi kwalifikacjami (niewykwalifikowanych lub wykształconych) oraz pochodzących z różnych regionów (wewnątrz europejskich lub pozaeuropejskich). Podczas referatu omówiono również kwestie porównywalności międzykrajowej wyników ESS. Wiąże się ona m.in. z wyzwaniem językowymi. Dosłowne tłumaczenia kwestionariusza na języki narodowe nie zawsze rozwiązują problem, ponieważ tym samym koncepcjom może być nadawane inne znaczenie w zależności od kultury (np. w kwestionariuszu izraelskim użyto, tak jak w pozostałych kwestionariuszach, pojęcia „imigrant”, choć bardziej adekwatne i oddające problem badawczy byłoby pojęcie „cudzoziemiec”). Referent zwrócił również uwagę, że nawet w przypadku przekładalności terminów respondenci z różnych krajów mogą w różny sposób używać skali odpowiedzi. W referacie prof. E. Davidova przedstawiono również konkluzje z kilku analiz danych ESS dotyczących postaw wobec imigrantów, m.in. wstępne wyniki badania wpływu kryzysu ekonomicznego na postrzeganie cudzoziemców przez społeczeństwo przyjmujące w czternastu państwach (porównano odpowiedzi udzielane przed kryzysem w 2006 r. oraz w 2010 r., już po apogeum kryzysu). Okazało się, że w krajach, gdzie według subiektywnych wskazań respondentów sytuacja ekonomiczna pogorszyła się najbardziej, zaostrenie postaw wobec imigrantów było bardziej wyraźne niż w krajach dobrze prosperujących pod względem ekonomicznym.

Druga prezentacja w sesji migracyjnej nosiła tytuł *Zmieniające się postawy wobec imigracji w Europie, 2002–2012: perspektywa dynamicznej teorii konfliktu w świetle danych Europejskiego Sondażu Społecznego*. Jej autorami byli

prof. Jaak Billiet oraz prof. Bart Meukleman (obaj z Katholieke Universitat Leuven) oraz prelegent wygłaszający wcześniejszy referat, prof. Eldad Davidov. Prezentacja poświęcona była m.in. zagadnieniu długotrwałych efektów kryzysu ekonomicznego na postrzeganie imigracji jako zagrożenia ekonomicznego i kulturowego. Wyniki analiz wykazały, że przemiany wewnątrz krajowe (w perspektywie dynamicznej, w kolejnych edycjach ESS) są mniej wyraźne niż różnice pomiędzy poszczególnymi krajami. Sytuacja kryzysu ekonomicznego wpływa na postrzeganie zjawiska migracji, ale w sposób niejednorodny: najsilniej wpływa na postawy wobec imigrantów deklarowane przez respondentów z niskim statusem społecznym (słabo wykształconych). Wpływ bezrobocia na postrzeganie migracji jest tym mniejszy, im wyższe jest wykształcenie respondenta.

Kolejnym referatem w sesji migracyjnej była prezentacja prof. Kazimierza Słomczyńskiego oraz dr Iriny Tomescu-Dubrow pt. *Polityczny głos osób o poglądach ksenofobicznych oraz osób dyskryminowanych etnicznie w Europie*. W wystąpieniu analizowano dwie zbiorowości wyodrębnione na podstawie odpowiedzi na pytania ESS: grupę respondentów o poglądach nieprzychylnych migrantom oraz grupę respondentów, która wedle własnych deklaracji jest dyskryminowana ze względu na przynależność etniczną. Z danych Europejskiego Sondażu Społecznego wyłoniły się istotne różnice między grupami dyskryminowanymi etnicznie oraz ksenofobicznymi, w szczególności w zakresie wykształcenia obu grup oraz struktury wieku (udziału osób poniżej 35 roku życia oraz powyżej 67 roku życia), a także poczucia satysfakcji z systemu politycznego oraz zainteresowania polityką. Prelegenci podkreślali, że różnice między grupami mogą prowadzić do odmiennych wzorów zaangażowania politycznego, takiego jak uczestnictwo w protestach.

W ramach tematyki migracyjnej mieścił się również referat autorki tej relacji dr Katarzyny Andrejuk pt. *Postrzeganie wielokulturowości w krajach monoetnicznych oraz heterogenicznych etnicznie – podobne czy odmienne?*. Kraje biorące udział w ESS zostały uszeregowane od najbardziej różnorodnych kulturowo i etnicznie do najbardziej homogenicznych na podstawie wskaźników takich, jak liberalność polityki imigracyjnej oraz integracyjnej (mierzona wskaźnikiem MIPEX), odsetek imigrantów w populacji (zgodnie z danymi ONZ), częstotliwość kontaktów między mieszkańcami różnych grup etnicznych w danym kraju (mierzona za pomocą pytania siódmej rundy ESS) oraz posiadanie przez mieszkańców kraju bliskich znajomych innej rasy bądź grupy etnicznej (również na podstawie danych ESS). Okazało się, że w krajach najbardziej różnorodnych etnicznie (takich jak Szwecja, Norwegia, Szwajcaria czy Niemcy) respondenci deklarowali bardziej otwarte postawy wobec imigrantów oraz polityki wielokulturowości niż w krajach monoetnicznych (takich jak Polska, Czechy czy Fin-

landia). Różnice dotyczyły deklarowanych praktyk społecznych – np. w krajach zróżnicowanych etnicznie większa była akceptacja potencjalnej sytuacji, kiedy imigrant jest szefem respondenta lub poślubia członka rodziny respondenta. Zauważalne różnice pojawiały się też w wymiarze poznawczo-deskryptywnym: generalne przekonanie o tym, że imigranci sprawiają, iż w kraju żyje się lepiej, było wyższe w krajach o wysokim odsetku imigrantów w populacji oraz otwartej polityce przyjmowania cudzoziemców.

Ostatnia sesja konferencji dotyczyła zagadnień metodologicznych. Przedstawiono na niej dwa referaty. Pierwszy został zaprezentowany przez Ineke Stoop z Holenderskiego Instytutu Badań Społecznych (*Lepsze dane, lepsze życie. Jakość, porównywalność, kontynuacja i zmiana w Europejskim Sondażu Społecznym*). Konferencję zamknął referat prof. Pawła Sztabińskiego oraz prof. Franciszka Sztabińskiego pt. *Czy mieszanie technik w badaniach sondażowych (Mixed Mode Data Collection) poprawia jakość zrealizowanej próby? Porównanie wyników ESS 7 i eksperymentu z zastosowaniem mieszanych technik*. Autorzy zwrócili uwagę na zmiany metod docierania do respondentów badań sondażowych oraz dynamikę ich preferencji (rośnie popularność sondaży prowadzonych przez Internet, zmniejsza się efektywność telefonicznych badań ankietowych w związku z ograniczeniem posiadania telefonów stacjonarnych). W związku z tym w ramach najnowszej edycji ESS porównano skuteczność uzyskiwania odpowiedzi od respondentów w badaniu tradycyjnym – twarzą w twarz – oraz badaniu prowadzonym zróżnicowanymi metodami (kwestionariusz wedle wyboru respondenta: do wysłania pocztą elektroniczną lub pocztą zwykłą, dostępny na stronie internetowej). Zróżnicowanie metod badawczych nie okazało się jednak w pełni efektywną strategią. Uzyskany w ten sposób odsetek odpowiedzi respondentów był niższy niż w sondażu tradycyjnym. Ponadto próby uzyskane w obu badaniach różniły się pod względem demograficznym – np. w sondażu prowadzonym metodą mieszaną uczestniczyło więcej respondentów z dużych miast.

Referaty prezentowane na konferencji pokazały różnorodność i złożoność materiału empirycznego zbieranego w badaniu ESS. Europejski Sondaż Społeczny jest wykorzystywany do analiz zarówno o charakterze substancywnym, jak też metodologicznym. Zebrane dane mogą być szczególnie ważne z punktu widzenia migrantologów. Umożliwiają badanie postrzegania zjawiska wielokulturowości w perspektywie międzykrajowej oraz analizowanie dynamiki przemian postaw Europejczyków wobec imigrantów.

Rada Programowa Konferencji: prof. n. dr hab. Paweł B. Sztabiński (IFiS PAN), prof. dr hab. Henryk Domański (IFiS PAN), prof. n. dr hab. Franciszek Sztabiński (IFiS PAN)